

ЧАСТИНА I

Як серце рвалося колись

Розділ I

Чіпляєш коцюбою шкарубкий металевий кружок, зиркаєш у просвіток шурфу й вишмульганим до блиску совком живо спрямовуєш туди порційку вугільної порохняви. Засьорбнув ненажерливий просвіток свою чорну споживу, відкликнувся вдячним багряним спалахом, але ти його вже не бачиш, бо переступив тим часом до іншого кружка, а тоді до іншого. Праця наче й механічна та лише для незнайка – порційку ж мусиш до жменьки виміряти та вчасно дати, а те визначається лише миттєвим позирком у глибину червінкуватої горлянки шурфу, бо довго роззиратися ніколи. Й лише за твоєї вправності вогняна лава кільцевої печі котиться як належно, й черепиця виходить із її надр червоно-короловою, дзвінкою, рівненькою, наче книжечка, й ані недопалу тобі, ні перепалу, ото й вважай, що Сташко Маркевич не звичайний собі випалювач, а головний з-поміж усіх на черепичному, та що там – він справжнісінький повелитель вогню!

Сташко любив таке думати, а ще, особливо в нічній, пекельна лава схожої на старовинний бастион печі бачилася йому замуrowаним у ній вогнедишним змієм. Потвора вперто й невтомно наздоганяє там власний хвіст, марно сподіваючись випручатися з цегляного каземату на люди, й лише від вправності випалювача залежить – випручається чи ні.

На мехзаводі платили краще та й на цегельні, втім, спробуй, було, туди наймись, хай і демобілізованому двадцятидворічному дужакові, нічого – зачепиться Сташко й за черепичний, роззирнеться... Дарма що сирота – вилюднеє, й тітку Мотрину не кине, аякже – двоє їх залишилося з Маркевичів.

Ні, вже не двоє... Бо не лише про замурованого в кільцевому казематі змія думав Сташко, довгими нічними годинами чавунні кружки на верху печі совгаючи, думав він там іще й про Солю... Про Юзю цієї ночі не думав – лише про Солю, цілу ніч про Солю, про них із Солею. Нарешті лише про них із Солею, а про Юзю він узагалі більше ніколи не думатиме!

Світліло. Повітря над розманіженим липневою ніччю Городком сочилося хмелем густих притростянських сіножатей, підгнилих вишень та марнотратно чавлених підборами городківців шовковиць. Смотрич іще куняв у тумані, а граційний шпиль костелу Святого Станіслава вже виколихувався хвилями пливкого марева, наче то була щогла якогось гордовитого корабля. Обважнілі ранніми яблуками садки нетерпеливо мерехтіли назустріч сонцю, певно, збиралися поплисти кудись і собі. Заспокійливо поляскував привідний пас головного вентилятора черепичної печі – замурований у її цегляному нутрі «змій» безупинно потребував поживи.

Кільцева піч – крутий, зрізаний майже при основі конус під бляшаним накриттям від дощу й снігу. Черепичний на звишші, тож видно Сташкові й туман над Смотричем, і хати на тому боці, понад туманом, і садки, й парубійка... Що то воно дріботить від греблі, чи не Петрусик Боримський? А таки він – сусідський хлопчак ледь накульгує, тож за ходою непосидька й віддалік пізнаєш! Куди це він у таке рання? Та хай – літо, якісь хлоп'ячі діла, подріботить собі далі шляхом! Але Петрусик завертає до черепичного! Матка-городоска! – тьохнуло Сташкові в серці. – Тітка Мотрина жалілася на тиск у грудях... невже щось?.. А хлопчак уже лізе крізь діру в огорожі й, забачивши на печі Сташка, несамовито махає до того картузом. За мить випалювач уже внизу.

– Там! Там! – захекано вигукує парубчак. – Там по Віталія Миколайовича прийшли! Мене тітка послала!

Кров бухнула Сташкові в голову.

– Глянеш! – гукнув напарникові Філу, який вивозив йому на піч вугілля. – Я додому! – й одразу ж забувши про кульгавця, метнувся з заводу вниз, до Смотрича, де за сотку кроків од річки на вигідному пообідньому осонні звів собі колись добрячу хату Йосип Маркевич – Сташків дід.

Курви-єзик¹! По Віталія Миколайовича прийшли! Хто в Городку не холоне, почувши ці нібито зовсім звичайні слова?! Великий клопіт – хтось там по когось прийшов, та ні, матка-городоска, відомо хто й відомо чому! Взимку десь у Ленінграді встрелили великого більшовика Кірова. Сташко не надто цікавився тією політграмотою, та раптом з'ясувалося, що причетних до вбивства повно по цілій країні й навіть у Городку! Забрали двох старих інженерів – «спеців» із мехзаводу, якихось партійців із райвиконкому й двох учителів із педагогічної школи! Параска Домініківна тітці Мотрині розказувала, а Сташко чув: «Прийшли вдосвіта, й валізку зібрать не дали!» А це ж виходить, що й Сліпчукова черга настала! А як же Соля, як же їхня змова на сьогоднішній вечір, їхнє таємне спіткання, дожидаючи якого, Сташко цілу ніч наспівує «Ой сад-виноград, кучерява вишня»!?

Біг, ледве чи не котився в долину, горнув підошвами заводських шкарбунів порох, спотикався об вимиті дощем рівчаки, злякав пса, людей цієї ранньої пори на вулицях іще не було. Ось і хата, на дві половини, в одній вони з тіткою Мотриною побутують, у другій – вчительська родина: Віталій Миколайович, Параска Домініківна й Соля, себто Соломія Віталіївна – теж учителька, німецької та французької мови, розумниця! Й саме біля їхніх, біля Сліпчукових, дверей стоїть, похитуючи патиками трьохлінійок, розкурює пачку цигарок гурт міліціонерів у синіх мундирах, рипає біля них портупеею старший енкаведист, уземкуватий, круглоголовий, топчуться Сліпчуки. Поспішно вбраний Віталій Миколайович, вродливий, ставний – донька в тата, – педантично намагається припасувати до носа окуляри зі зламаною дужкою й, здається, захоплений цим складним завданням цілком. Його дружина в запряному халаті не відтуляє від очей хустинку, Соломія в червоній сукенці, як фурія:

- Я комсомолка – в райпартком піду!
- Мо' й не дійдеш! – погрозливо на те енкаведист.
- Ви не смієте! В Городку ми за партійним наказом!
- Розберемося, розберемося, за чийм наказом ви просочилися до прикордонної зони! Гордієнко! – гукає він до когось у хаті. – Закінчив?

¹ Єзик – язик (польськ.).

– Не встрявай, не встрявай, сину! – знаючи його запальну вдачу, злякано шепоче за Сташковою спиною тітка Мотрина. Але як тут не встрявати, коли...

Той, кого круглоголовий назвав Гордієнком, виходить із хати.

– Пішов! – Енкаведист шарпає Сліпчука за передпліччя. Окуляри зі зламаною дужкою падають від цього на землю.

– Не чіпай! – підскакує до нього дівчина. – Він іще не засуджений!

– Геть – набридла! – відштовхує її міліціонер.

– Сатрап!

– Що-о!? – Лишивши батька, круглоголовий хапає за комір доньку. – Опір представнику органів ревзаконності при виконанні!? Красулечка, га? – моргає міліціонерам і визвіряється на дівчину: – Та ще до вечора ти пошкодуєш у мене, що народилася!

– Прибери від неї свої граблі! – Сташко люто відриває зап'ясток енкаведиста від Солі. Міліціонер умить розщібає кобуру, вихоплює «Парабелум»:

– Та тут контра! Застрелю!

– Втікай, Стасику! – Соля підбиває рукою пістолет, яким круглоголовий уже цілився в парубка. – Втікай!!!

– Задержать! – «Парабелум» стріляє кудись угору, Сташко гатить у м'ясисте енкаведистське рило кулаком і кидається навтьоки.

Позаду лунають вигуки, чути клацання затворів. Матка-городоска, як усе по-дурному, як по-дурному! Але що він мав діяти? Ноги самі знають куди нести: паркан, город, садок, знову паркан і знову садок... Гавкають пси, ось Боримських – погрозово, глухо, а це Максимчуків – заливисто... Гавкають десь позаду міліціонери, рвуться від надсади легені, сходить сонце, цівікають ластівки... Хамло... скільки хамла на Вознюковому городі – не перебрешеш! А це Загертів садок, груші, як мед – хіба раз обносив їх із товаришами Сташко?!

– Переймай! Переймай! – чується вже від старої миловарні. Облягти вирішили? Но-но!

Хтозна, чи виріс котрийсь із міліціонерів над Смотричем, а Сташко виріс! Ось тепер попід старою цегляною загорожею догори – під мур колишньої порцелянової мануфактури. Енкаведисти не відстають, їхні вигуки чути вже, здається, звідусіль,

Параска Домініківна – хімію, а Соломійка... У двадцять п'ятому Сташкові чотирнадцять було, а дівчукові – дванадцять. Ламке, як вудлице, веснянкувате, наче жменю проса хто на лице сипнув, на голові – сороче гніздо. З таким дівчуком тільки черешні по чужих садках промишляти, що вони залюбки й робили, та хіба лише це! Але то до служби, а демобілізований червоноармієць Маркевич колишнього сусіду-дівчука звичайнісінько не впізнав! Бо не було вже ніякого дівчука, а була молоденька «німачка» Соломія Віталіївна: станом пряма, поглядом зеленавих очей горда, усмішкою загадкова й десь навіть, здається, поблажлива, що ж – учителька! Рівненський носик, досконали, наче різьблені античним генієм, вуста, якими хочеться милуватися вічно. Й доторкнутися до них своїми кортить, ой кортить, а лячно, бо – шедевр! Демобілізований червоноармієць щойно в ті зеленаві очі зазирнув, щойно ті зухвало випнуті груди та ті вуста вгледів – пропав, дар мови втратив, а Соля по-давньому, по-дівчуківськи, лише ліктиком його в бік штрикнула: чого ти, мовляв, матка-городоска, чи не снідав!?

Відтоді почалися Сташкові страждання: не бачила гордоока чорнявка в гінкому, худавому та бровастому парубкові чоловіка хоч плач. Сусіду бачила, товариша підліткових бешкетів бачила, а мужа, кавалера... Та який же з нього кавалер, коли ще чотири роки тому разом у чоботаря Ципкіса з лутки щойно смажених Ципківкою карасиків злодіювали? А парубок нетямився, і як підійти, як підкотитися, як дати знак дівчині, що вона вже для нього не товаришка, а... не знав. Воно ж наче саме собою мало розумітися, й бачитися, та Соля або не бачила, або... або й не прагнула бачити, вона що ж – учителька, а він хто? Напарник Філ, про Сташкові карання дізнавшись, реготав довго, а тоді з Юзею звів. Юзею в Городку всі знали й знали як невідмовну, Юзі лишень презента якогось дай, коли пеньондзів¹ не маєш, і Юзя прийме.

Юзя була схожою Сташкові на ляльку – ніжки й ручки куценькі, а все решта велике: великі очі, великі губи, великий фасон... «А коник полні юж урост? – спитала вона його іронічно. – Виріс!» – хрипко відповів Сташко – в своєму «конику» він був певен.

І відтоді парубок полюбив обох, Солю серцем, а Юзею плотськи. Тонув, трепетав у невідмовних Юзиних обіймах, а, заплю-

∞ ¹ Пеньондзи – гроші (польськ.).

– Глупачок! – Соля скуйовдила йому хвилясту чуприну. – Боже, які ми доконечні глупачки!

– Недоумки!

– Ага. Двоє недоумкуватих глупачків! Гаяли час...

– Більше не будемо його гаяти!

– Не будемо!

– Але... курви-език! – люто тріпнув головою Сташко.

– Що? Невже тобі сьогодні в нічну?

– Вже спізнююсь...

– Нічого, ми зустрінемося завтра!

– З-з-завтра! – прогарчав Сташко.

– Я домовлюся з Галею, – повела дівчина далі діловитим тоном учительки, – подружка моя, математичка, їй кімнатку при Вингородському палаці дали...

– Ціла доба... Я збожеволю!

– Глупачку, це ж лише доба! Галина кімнатка в правобічному флігелі, там колись панський стайничий жив! Отуди й прийдеш, тільки як споночіє, а то, боронь Боже, ще хто з педколективу впірве! Прийдеш?

– Матка-городоска – вона питає! Та звісно ж, прийду! На край світу закинь – прийду!

– Я чекатиму... – Й Соля знову припала до його пожовтілих від цигарок вуст своїми, досконалими, наче в античної Афродити...

Два флігелі пообіч осередньої будівлі під червоною городоцькою черепицею, з колонами й фонтаном перед головними дверима. Колись блискучий палац, а тепер облуплене двоповерхове громаддя бовваніло на замчиському звишші неспростовним доказом пихи й зарозумілості жадібної до розкошів буржуазії. Поміщик утік із містечка, коли до нього наближалися червоні, а радянська влада переділила високі хоромини на кімнатки й влаштувала там гуртожиток.

Він не знав, споночіло досі надворі чи ні, але до дябла змерз і вирішив, що час. У катакомбах «контру» ніхто не шукав і ворухнулася, було, в Сташка думка, чи не минеться, принаймні, чи не дозволять йому тихенько втекти з містечка, але сам себе й присадив: курви-език, та ти круглоголового перед його синьомундирниками одним кулаком у порохняву вклав, хіба він таке простить?!

Був певен у собі, сподівався, що не заблудиться, але, звісно ж, заблудився. Вже після другого-третього закруту перестав пізнавати знане колись до закапелка підземелля, не тямив, куди йде, зупинився, кілька хвилин щосили прислухався, чи не чути де якогось голосу або підозрілого шереху, і, переконавшись, що ні, чиркнув сірником.

– Він тут! – вигукнув хтось зовсім поряд і тьму катакомби протяло вузьким, наче аж гострим на дотик, спалахом ліхтаря. – Він тут! Стоя-а-ать!

Сташко стерявся, та лише на мить. Наступної він уже мчав, сахаючись від похилених стін, углибину проходу, мечі схарапуженого світла шаткували залишки німотної пільми за його спиною на січку й освітлювали біласті склепіння катакомби.

– Стоя-а-а-ать!

Міліціонери його переслідували, але й вказували, самі того не тямлячи, шлях. Вихопившись із вузької щілини в прогін, де, як подейкують, їздили колись навіть кіньми, й знову пірнувши в тісний тунель, Сташко впізнав місце. Но-о, матка-городоска – хлопчакми вони тут у гайдамаків гралися! Тепер можна й відриватися, але куди... куди, в дябла, далі? Напевно ж круглоголовий поставив біля кожного з виходів по міліціонеру, й щойно той зачує шерех... Шарпнувшись у низьку діру, Сташко опинився вже в сусідньому прогоні, кинувся навспак, завернув ліворуч... Переслідувачі загубились, рятівна пільма знову огорнула втікача тишею... Але що далі? Отож по міліціонеру біля кожного виходу... біля кожного, окрім... окрім... окрім синагоги, курви-єзик, бо синагога зачинена, а її двері й вікна хрест-навхрест забито грубими обзелами! Бога ж немає, то нічого задурманювати трудящим голови! Бога немає й саме Він, той, кого не існує, може порятувати зараз парубкові життя!

Вихід із катакомби в синагогу є – Сташко це теж знав – при стіні в клоїзі¹. Колись служники користувалися тією дірою як льохом, хтозна, може, досі її вже замуровано, та втікач вигризе дяблову мурівку зубами! Отже, праворуч, а тоді прямо й прямо та не пропустити той заворот!

Сташко знайшов прохід у льох синагоги, сторожко скрався сходишками, ось і дошки. Не замуровано, а лише забито! По той

¹ Клоїз – господарська прибудова при синагозі.

бік – тьма й безгомінь. Вдихнувши повні легені повітря, парубок заходився вихитувати дошку, а вихитаною вже підважив і видер другу. Підступно рипнув цвях, утікач завмер, але ніщо не порушило бентежної тиші. Тримаючи шкарубкий обрізок на кшталт багнета, проліз у клоїз...

– Не руш, палисвіте, бо ти в мене на мушці й наказ маю!

– То стрель, курви-єзик, якщо маєш! – видихнув Сташко.

Звідси втікати вже було нікуди: тьмавий силует синьопогонника майже не вирізнявся на тлі навколишньої сутіні – чи це лише тут, чи й надворі, – та трьохлінійку в його руках було видно добре. Й назад, у нору, не прослизнеш – куля швидша... І голос... голос міліціонера видався Сташкові знайомим.

– Стрелив би, коби ти був чужим, та знаю ж палисвіта відмалку, й Мар'янові, батечкові твоєму, глину возив!

– Дядьку Дзигмане?

Незугарний бульбоносий чолов'яга, з затростянецьких. Про Дзигмана казали, що в міліцію він пішов, аби ввірвати сусідський город.

– А таки я!

– Відпустіть мене, дядьку Дзигмане! Я собі тихцем піду, а ви доповісте, що бути нікого в цій дірі не було!

– Не можу, палисвіте!

– Чому ж!?

– Бо ти моєю Розалією зневажив! За вчителькою он, дурний, на розбій пішов, а чим тобі Розалія не така? Га, що не вчителька?

– Ну... гм, – розгубився Сташко. Парубкові казали, що пласколиця Дзигманівна за ним сохне, та чи бачив утікач кого, окрім Солі? – Хіба я знав?

– Знав, дівка мені відкрилася! – гнівно затремтіла в міліціонерних руках трьохлінійка. – Знав і зневажив! А ми б і прийняли – справний був би мені зять! І город... знаєш, скільки в мене городу!?

– Відпустіть, дядьку Дзигмане! Ви собі ще справнішого зятя знайдете!

– Не можу, палисвіте, – наказ маю! А порушу наказ – не те город – голову відберуть!

– Присягаюся, відпустите – візьму Розалію!

– За дурня мене маєш? Як же ти її візьмеш, коли тобі розстрільна світить! – Трьохлінійка в Дзигманових руках остаточно

знавісніла, й металоя, сліпо цілило жало її довжелезного багнета то в один кут продовгуватого порожнього клойза, то в другий. – Хочеш, аби донька молодою вдовою при батечковій сиділа!?

Помітивши, що багнетне жало зовсім уже необачно хитнулося далеко вбік, Сташко шпурнув у нього обрізок, що досі тримав перед собою, й кинувся на Дзигмана. Той не встиг отямитись, а двоє вже звивалися в долівковій порохняві, як черви, й гарчали. Боячись, аби бульбоносій не крикнув, Сташко вперто пнувся до його шиї, міліціонер хрипів, але й сам стискав утікачеві горлянку, а другою рукою відчайдушно лапав навколо в пошуках загубленої з переляку гвинтівки. Якоїсь миті спокуса дістатися стрілива переважила, шарпнувшись до трьохлінійки, Дзигман попустив Сташкове горло, той умить випручався, вхопив обіруч вухату міліціонерову голову й щосили гупнув нею об підлогу. Голова лунко гахнула й Дзигман затих.

Сподіваючись, що тому лише забило памороки, Сташко прокрався до дверей, вислизнув назовні, присів. Ряснозоряне шатро мріло над містечком величаво й байдужо. Сходив місяць. Десь гавкав незнайомий Сташкові пес, по долині кумкало жаб'я. Парубок метнув гвинтівку в бур'ян і, тримаючись ближче до парканів, рушив на те кумкання; діставшись Смотрича, втамував на решті спрагу, перебрів неглибоку в цьому місці річку, перевзвуся, повиливавши з черевиків воду, й подався на людвипольські ліси.

Втрапивши на залізничну колію, рушив уздовж неї – на захід. Невиспаному, втомленому й голодному парубкові дуже кортіло стріти десь на узліссі стіжок, зашитися в нього й заснути, та зусиллям волі Сташко відігнав від себе цю зрадницьку спокусу. Сьогодні втікача шукають у Городку, завтра шукатимуть уже по всьому району й, певно ж, прикордонники посилять свою легендарну пильність! Тому вперед і тільки вперед – Збруч він має перейти ще цієї ночі!

Диркотіння мотодрезини Сташко почув раніше, ніж побачив світло її ліхтаря. Збіг із насипу, перечекав. Пхаючи поперед себе мутний звій холодної нічної мли, дрезина проїхала з Гусятина в бік Городка. Випадковість чи це вже по його душу? Хай там як, а за Кутківцями слід було забирати північніше – аби на Збруч вийти в іванковецьких лісах.

